

ВІДГУК

**опонента доктора педагогічних наук, професора,
завідувача кафедри іншомовної освіти і міжкультурної комунікації
Хмельницького національного університету
БІДЮК НАТАЛІ МИХАЙЛІВНИ на дисертаційне дослідження
ЗОЛОТАРЕНКО ТЕТЯНИ ОЛЕКСАНДРІВНИ на тему «Реалізація
змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів
початкової школи в університетах Королівства Норвегія»,
представлене на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю
011 Освітні, педагогічні науки**

1. Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із відповідними планами галузей науки

Актуальність проблеми дослідження Золотаренко Т. О. зумовлена комплексом взаємопов'язаних культурних, політичних, демографічних, соціальних та економічних чинників. Насамперед ідеться про посилення ролі громадянської освіти у формуванні демократичної культури, соціальної відповідальності та активної громадянської позиції особистості в умовах глобалізаційних трансформацій і сучасних суспільних викликів. Водночас зростає суспільний запит на вчителя початкової школи як носія демократичних цінностей і суб'єкта громадянської соціалізації здобувачів освіти, що зумовлює необхідність оновлення змісту його фахової підготовки відповідно до актуальних освітніх тенденцій і ціннісних орієнтирів розвитку демократичного суспільства.

З огляду на необхідність оперативної адаптації української системи педагогічної освіти до європейських стандартів упровадження громадянської освіти, актуалізується потреба в ґрунтовному вивченні та науковому осмисленні ефективних світових практик підготовки майбутніх учителів до реалізації її змісту в початковій школі. У цьому контексті особливий інтерес становить досвід європейських держав із тривалою традицією розвитку громадянської освіти та високими показниками за індексом демократії (Democracy Index).

Виявлення закономірностей і специфіки функціонування моделей громадянської освіти у скандинавських країнах, зокрема в Королівстві Норвегія, створює передумови та відкриває нові можливості для вдосконалення дидактичних засад професійної підготовки майбутніх учителів, поглиблення розуміння сильних і проблемних аспектів формування їхніх громадянських компетентностей, а також підвищення якості й прогнозування подальшого розвитку громадянської освіти в Україні на основі порівняльно-педагогічного аналізу досвіду обох країн.

Актуальність дисертації підсилюється визначеними суперечностями, що окреслюють потребу належного законодавчого, організаційно-педагогічного і науково-методичного супроводу реалізації змісту

громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Свідченням фундаментальності роботи є її зв'язок із тематичним планом науково-дослідницьких робіт Українського державного університету імені Михайла Драгоманова у межах науково-дослідної роботи «Відповідальне громадянство через наукову освіту: соціокультурні механізми реалізації в Україні» (ДР 0122U000049).

2. *Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації*

Дисертанткою виявлено особливості реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Норвегії та обґрунтовано можливості творчого впровадження прогресивних ідей цього досвіду в Україні.

3. *Нові факти, одержані здобувачем.*

У дисертаційній роботі Золотаренко Т. О. *вперше: охарактеризовано* особливості реалізації громадянської освіти в університетах Королівства Норвегія, які інтегрують ціннісний, змістовий, організаційний, діяльнісний і рефлексивний напрями та забезпечують безперервне формування громадянських компетентностей упродовж 5-річного циклу підготовки вчителів початкової освіти; *здійснено* компаративний аналіз норвезької та української моделей громадянської освіти в аспекті нормативної бази, змісту, дидактичних підходів, освітньої автономії здобувачів освіти, організації університетського середовища та специфіки взаємодії з суспільством; *уточнено й систематизовано* змістові характеристики поняття «громадянська освіта майбутнього вчителя», визначено її як багаторівневий процес формування здатності до свідомої громадянської участі, міжкультурного діалогу, відповідального прийняття рішень та формування демократичної культури в здобувачів початкової освіти; *обґрунтовано* концепт демократичного університетського простору як ключової умови реалізації громадянської освіти, що включає партнерську взаємодію викладачів і здобувачів освіти, свободу вибору, участь у внутрішньоуніверситетському управлінні, відкритість до громадських ініціатив та співпрацю з місцевою громадою; *виокремлено* специфічні акценти громадянської освіти, зокрема увагу до прав корінного народу Саамі, політики рівності, механізмів суспільного діалогу, культури довіри та соціальної відповідальності; *структуровано* ефективні дидактико-методичні стратегії норвезького досвіду, щодо розвитку громадянських компетентностей (проектно-орієнтоване навчання, моделювання демократичних процесів, дебати, дискусійні платформи тощо); *подальшого розвитку* набули узагальнення європейських моделей громадянської освіти та визначення місця Королівства Норвегія в загальноєвропейському контексті; обґрунтування можливостей адаптованого впровадження норвезького досвіду в Україні з урахуванням національних викликів, воєнного стану, політики збереження ідентичності та інтеграції української освіти у європейський простір.

4. *Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації*

Новизна і вірогідність обґрунтованих положень і висновків дисертації забезпечено використанням комплексу методів відповідно до мети та завдань дослідження; аналізом значного обсягу науково-педагогічних джерел, нормативно-правової бази та науково-методичного забезпечення, позитивними результатами впровадження матеріалів дисертації у роботу ЗВО України. Рівень апробації результатів дослідження є достатнім і підтверджується участю дисертантки у міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях. Зміст роботи та аналіз основних положень дисертації підтверджує досягнення мети і вирішення завдань дослідження. Висновкам та розробкам, які представлені в дисертації, властива повнота та логічність викладу, високий рівень обґрунтованості й достовірності.

5. *Значення для науки і практики одержаних автором результатів*

Варто зазначити, що наукові здобутки Золотаренко Т. О. складають теоретичну і методичну базу для подальших досліджень проблем педагогічної освіти та педагогічної компаративістики тощо. Практичне значення дослідження полягає в: можливості безпосереднього впровадження теоретичних положень, методичних розробок і висновків дисертації розробці авторської навчальної дисципліни «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів», яка може бути інтегрована до освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності АЗ/013 «Початкова освіта»; створенні навчально-методичного посібника «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України», що може використовуватися у роботі викладачів ЗВО, учителів, слухачів курсів підвищення кваліфікації; підвищення кваліфікації; розробці методичних рекомендацій щодо інтеграції змісту громадянської освіти в українські освітні програми фахової підготовки, що передбачає збільшення частки вибіркових дисциплін, орієнтацію на діяльнісний підхід та ширше використання проєктних і дослідницьких методів на засадах міждисциплінарної/міжфакультетської взаємодії.

6. *Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації*

Теоретичні і практичні положення можуть слугувати науковою основою у процесі модернізації української педагогічної освіти, удосконалення змісту фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи та підвищення рівня сформованості їхніх громадянських компетентностей. Матеріали дисертації можуть бути використані при вдосконаленні освітніх програм фахової підготовки майбутніх учителів; під час розробки методичних матеріалів для курсів підвищення кваліфікації; у змісті діяльності освітніх установ, які впроваджують демократичні практики та прагнуть формувати громадянську компетентність; для поглиблення співпраці українських університетів із європейськими

партнерами й розробленні спільних освітніх ініціатив у сфері громадянської освіти. Одержані результати можуть бути використані науковцями, здобувачами для проведення досліджень з педагогічної компаративістики, а також у процесі професійної підготовки під час вивчення фахових дисциплін.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (216 найменувань, із них 152 іноземною мовою), 6 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, зокрема 138 сторінок основного тексту. Дисертація містить 10 таблиць та 6 рисунків. Логіка викладу наукового пошуку цілком розкриває досягнення поставлених завдань.

У першому розділі «Теоретичні засади проблеми реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегії» авторкою досліджено європейські наративи реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи у науковому дискурсі; схарактеризовано категорійно-поняттєвий апарат дослідження в контексті вітчизняного та норвезького досвіду; обґрунтовано феномен «громадянська освіта» як детермінант змісту програм фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності в університетах Королівства Норвегії.

У межах дослідження здійснено порівняльний аналіз європейських підходів до впровадження громадянської освіти у фахову підготовку майбутніх педагогів на прикладі держав, які за показниками Democasy Index класифікуються як повноцінні демократії, недосконалі демократії та перехідні режими. Зокрема, проаналізовано досвід Швеції, Німеччини, Великої Британії, Італії та Польщі. За результатами аналізу авторкою встановлено, що попри загальне визнання громадянської освіти важливим чинником розвитку демократичного суспільства, у європейських країнах відсутня уніфікована політика щодо її реалізації в системі освіти. Це зумовлює варіативність концептуальних підходів, організаційних моделей і механізмів інтеграції громадянської освіти у зміст професійної підготовки майбутніх учителів.

Дисертанткою здійснено ґрунтовний аналіз наукових підходів до тлумачення поняття «громадянська освіта» в українському та норвезькому науковому дискурсі. Встановлено, що українські дослідники переважно зосереджуються на теоретико-методологічному обґрунтуванні термінології та визначенні стратегічних напрямів її впровадження в систему освіти на різних рівнях, тоді як норвезькі науковці акцентують увагу на прикладних механізмах і практичних аспектах реалізації громадянської освіти в освітньому процесі. Попри відмінність акцентів, у науковому просторі обох країн громадянська освіта розглядається як ефективний інструмент залучення особистості до життя демократичної держави та громадянського суспільства. Водночас в українському контексті вона додатково виконує

функцію консолідації суспільства та протидії зовнішнім і внутрішнім викликам, тоді як у Норвегії її зміст переважно орієнтований на зміцнення культури взаємної довіри, соціальної рівності, інклюзивності та суспільної рефлексії.

У другому розділі «Організаційно-методичні основи реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія» авторкою здійснено аналіз нормативно-правової бази, що регламентує інтеграцію громадянської освіти у програми педагогічної підготовки, визначено її концептуальні засади, ціннісні орієнтири та вимоги до результатів навчання; обґрунтовано зміст і структуру громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи як очікуваний результат професійної підготовки; проаналізовано зміст, форми, методи й засоби формування громадянських компетентностей у процесі університетської освіти.

Матеріали розділу засвідчують, що здобувачка успішно проаналізувала нормативно-законодавче регулювання громадянської освіти і дійшла висновку, що норвезька модель громадянської освіти вирізняється системністю, цілісністю та високим рівнем практичної зорієнтованості. Вона побудована на принципах демократичної участі, рівності можливостей, інклюзії, соціальної відповідальності та тісної взаємодії університету з громадою.

Схвальної оцінки заслуговує здійснений авторкою аналіз освітніх програм шести провідних університетів Норвегії, а саме: University of Oslo, Norwegian University of Science and Technology, UiT The Arctic University of Norway, University of Stavanger, Nord University та University of Agder. Обґрунтованою є позиція авторки, що структура підготовки майбутніх учителів початкової школи передбачає поєднання обов'язкових освітніх компонентів із широким спектром вибіркових дисциплін, значна частина яких спрямована на опанування проблематики громадянської освіти, культурної різноманітності, етики, демократії, інклюзії та взаємодії закладів освіти з громадянським суспільством. Водночас освітні програми містять змістові модулі, орієнтовані на збереження мови, культури та громадянських прав корінних народів, що відповідає пріоритетам національної політики держави та розглядається як невід'ємний складник сучасної громадянської освіти.

Заслуговують на увагу виявлені Золотаренко Т. О. активні та ефективні форми, методи й засоби формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи, а саме: проекти, дискусії, дебати, симуляції, міждисциплінарні проекти («UiO: Democracy», «Шкільні вибори», «Ставки демократії»), демократичні ігри («Торт Демократії») та національні дискусійні платформи («Tenk.faktisk», платформа «Dembra»).

У третьому розділі «Екстраполяція досвіду Королівства Норвегія з реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в Україні» досліджено особливості реалізації Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у змісті сучасної фахової

підготовки майбутніх учителів початкової школи та здійснено порівняльний аналіз українського й норвезького досвіду; проаналізовано нормативні засади та змістове наповнення освітніх програм українських університетів у контексті впровадження положень Концепції, визначено рівень інтеграції громадянської освіти в професійну підготовку майбутніх педагогів; здійснено порівняльний аналіз формування громадянських компетентностей майбутніх учителів України та Королівство Норвегія, що дав змогу виявити спільні тенденції (компетентісна спрямованість, міждисциплінарність, орієнтація на демократичні цінності) та відмінності (ступінь практичної інтеграції, рівень автономії здобувачів освіти, сталість інституційної підтримки).

Безперечно цінними є запропоновані авторкою актуальні та перспективні напрями імплементації інноваційних ідей норвезького досвіду, а саме: наскрізне втілення у зміст освітніх компонентів інноваційних технологій, які сприяють формуванню громадянських компетентностей здобувачів вищої освіти: «Навчання через участь», «Занурення», «Проживання зсередини»; упровадження практик проєктного, дослідницького навчання у зміст фахової підготовки на засадах міждисциплінарної / міжфакультетської взаємодії; розроблення вітчизняних цифрових платформ для реалізації громадянської освіти на основі норвезького досвіду та залучення здобувачів вищої освіти до їх використання; формування національно-культурної ідентичності майбутніх учителів через упровадження біографічних онлайн-проєктів у процес фахової підготовки.

Дисертаційна робота Золотаренко Т. О. є результатом самостійних досліджень, не містить елементів плагіату та запозичень. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають посилання на відповідне джерело. Дисертація характеризується єдністю змісту, відповідає вимогам щодо її оформлення, враховує особливості наукового стилю.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи наукове й практичне значення результатів, здобутих дисертанткою, зауважимо, що окремі положення роботи мають дискусійний характер:

1. На нашу думку, більшої аргументації потребує теоретичне обґрунтування ролі університету як ключового інституційного агента формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи в Україні та Королівстві Норвегія. Зокрема, варто було б аргументувати, чому саме університет, як простір системної професійної соціалізації, цілеспрямованого ціннісного впливу та стандартизованих освітніх результатів, розглядається як визначальний механізм цього процесу порівняно з соціокультурним середовищем, яке також здійснює вагомий вплив на становлення громадянської позиції особистості.

2. Уважаємо, що аналітичну складову другого розділу доцільно було б посилити шляхом більш ґрунтовного висвітлення впливу програм міжнародної академічної мобільності на формування громадянських

компетентностей здобувачів вищої освіти. Участь у таких програмах створює умови для розширення міжкультурного досвіду, розвитку толерантності, формування європейської ідентичності, критичного мислення та навичок демократичної взаємодії.

3. На нашу думку, у другому та третьому розділах простежується певне порушення логіки структурної побудови матеріалу. Зокрема, в підрозділі 2.3 подано інформацію щодо визначених ключових елементів освітньої системи Королівства Норвегія (с.129), які доцільно впроваджувати в український освітній простір. Вважаємо, що зазначені положення більш органічно відповідали б змісту підрозділу 3.3 «Перспективні напрями впровадження норвезького досвіду реалізації змісту громадянської освіти задля формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи в університетах України», оскільки саме в межах третього розділу у компаративних дослідженнях логічно здійснювати узагальнення результатів та формулювати рекомендації щодо їх адаптації в національному освітньому контексті.

4. Наукову цінність дослідження посилено б детальніше висвітлення впливу цифрового освітнього середовища на трансформацію підходів до реалізації громадянської освіти у змісті фахової підготовки майбутніх учителів у європейських університетах.

5. З огляду на прогностичний характер досліджуваної проблеми, доцільним видається посилення аналітичного фокусу на потенційно чутливих аспектах реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Норвегії. Зокрема, варто було б окреслити можливі ризики та обмеження функціонування норвезької моделі, пов'язані з культурно-ціннісним контекстом, рівнем суспільної довіри, специфікою освітньої автономії та ресурсним забезпеченням. Таке критичне осмислення сприяло б уникненню механічного перенесення інноваційних ідей зарубіжного досвіду в український освітній простір і забезпечило б практичну релевантність запропонованих рекомендацій з урахуванням національних соціокультурних умов.

Висловлені зауваження не знижують загального позитивного враження від дисертаційного дослідження.

9. Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях

За результатами дослідження авторкою опубліковано 31 наукову і науково-методичну працю (із них – 25 одноосібних): 5 статей у фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному виданні, індексованому у Web of Science (із них – 2 одноосібних); 23 тез доповідей у збірниках матеріалів наукових і науково-практичних конференцій різного рівня (міжнародних і всеукраїнських), 2 навчально-методичні посібники.

10. Висновок

Аналіз дисертації, анотацій та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження **Золотаренко Т. О. «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія»** є самостійним, завершеним дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для педагогічної науки і практики. Вважаємо, що дисертація заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами)), а її авторка заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта, педагогіка.

Опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри іншомовної освіти
і міжкультурної комунікації

Хмельницького національного університету

Наталя БІДЮК

Підпис Бідюк Н. М. засвідчую:
проректор з наукової роботи ХНУ

Олег СИНЮК